

KNUD ILLUM

23. oktober 1906 – 1. september 1983

KNUD ILLUM

23/10 1906 – 1/9 1983

Knud Illum var ansat ved Aarhus Universitet fra 1936 til 1969, først som docent og siden 1942 som professor i retsvidenskab. Han var i en lang periode sekretær for universitetsbestyrelsen og universitetets regnskabschef. Han var universitetets rektor fra 1951–1953. Fra begyndelsen af 1950'erne til sin afgang var han tillige efor for studenterkollegierne 8 og 9 i universitetsparken.

Det er en af Universitetets store gamle mænd, som nu er død. Han hørte til det første slægtled af lærere ved det nye universitet, som ikke blot var fremragende videnskabsmænd, men tillige store personligheder, og som har kastet lange skygger efter sig.

Han kom i 1936 som ganske ungt menneske til Århus for at medvirke ved opbygningen af det nye økonomisk-juridiske fakultet. Han underviste de økonomistuderende i formueret på grundlag af den af ham selv forfattede: »Forelæsninger over almindelig Formueret« (1937) og i kollektiv arbejdsret, som han bogstaveligt talt byggede op fra grunden i sin bog: »Den kollektive Arbejdsret« (1939), suppleret med »Dansk Tillidsmandsret« (1949). I de første år underviste han de jurastuderende i borgerlig ret, indtil 2. del af juridisk embedseksamen blev indført i 1947. Siden da underviste han i tingsret og panteret på grundlag af lærebøger, som han udgav som »Tinglysning« (1950), »Dansk Tingsret« (1951–52) og »Om Ejerpant og Panteprioritet« (1961).

Som lærer var han ukonventionel. Selvom hverken hans bøger eller hans undervisning udmærkede sig ved klarhed i dispositionen eller systematikken eller andre af de egenskaber, som kaldes pædagogiske, er det mit indtryk, at de fleste af datidens studenter sidder tilbage med det indtryk, at han var den, de lærte mest af. Det var et væsentligt træk i hans personlighed, at det var udviklingen og ikke strukturen, som interesserede ham. Derfor var hans fremstilling organisk og associerende, ikke systematisk og deduktiv, men han kunne med en enestående koncentration begynde et vilkårligt sted og uden sætningsbrud og tankespring gennemføre en fremstilling og analyse af det på forhånd foreliggende emne.

Men Knud Illums betydning for Aarhus Universitet og for det juridiske fakultet kan ikke måles blot med denne alen. Hans faglige prestige og stærke personlighed var stærkt medvirkende til, at det unge universitet og fakultet kom ind i et sikkert leje. Ved hans 70-års dag udtalte den daværende rektor, professor, dr. phil. Erik Rasmussen: »Man taler undertiden om grå eminencer. Det 'grå' skal jeg lade ukommenteret. Men eminence har De været. Arbejdet blev gjort, og tingene fungerede på en måde, som man godt kan sige, at vi i dag med et af tidens modeord, ser nostalgisk tilbage på«. At Knud Illum forblev universitetet tro, medens andre kom og gik, var med til at sikre fakultetet dets faglige niveau.

Det var dog naturligvis Knud Illums – langt ud over landets grænser – anerkendte videnskabelige position, som skabte hans faglige og personlige autoritet. Allerede som 28-årig vakte han berettiget opsigt med en kvantitativt beskeden

men kvalitativt højtstående doktorafhandling: Modregning i Konkurs (1934). I denne afhandling demonstrerede han en allerde fuldmoden forfatterpersonlighed, der på grundlag af et begrænset kildemateriale, men med fuld udnyttelse af dansk retspraksis, og et forbløffende sikkert iudicium satte brikkerne på plads i et uhyre kompliceret og praktisk vigtigt spil. Samtidens anmeldere fremhævede hans juridiske fantasi og evne til intuitivt at se de afgørende principielle hensyn ved løsningen af teoretiske spørgsmål, som andre fremtrædende videnskabsmænd før ham med begrænset held havde tumlet med. Jurister vil forstå betydningen af den omstændighed, at professor Henry Ussing i sin »Obligationsret« senere uforbeholdent lagde det af Illum forsvarede sikkerhedshensyn til grund for sin fremstilling af modregningsreglerne.

Også hans senere større værker bar præg af samme evne til uden en omfattende læsning af inden- og udenlandske forfatter med usvigelig sikkerhed at isolere de juridiske problemer af en kompliceret virkelighed og at løse dem med udgangspunkt i retspraksis og praktiske hensyn. Mest berømt er vel hans normgivende fortolkning af Tinglysningslovens § 38, hvor lovens betegnelse for det af pantet omfattede tilbehør tilpasses den af udviklingen nødvendiggjorte behov: »Fast Ejendom, Bestanddele og Tilbehør« (1948). Men allerede i bogen »Ejendomsforbehold« (1946) argumenterede han overbevisende for anerkendelsen af afbetalingssælgerens sikkerhed i den solgte genstand med henvisning til den moderne masseproduktions behov for at skabe et marked for sine varer i den brede befolkning, som ikke kunne købe især de større forbrugsgoder mod kontant betaling. Medens den tidligere teori var fjendtligt indstillet overfor særlige sikkerhedsrettigheder, understregede Illum betydningen af de kreditmuligheder, som er betinget af fortrinsrettigheder i forhold til den almindelige kredit.

Også i bogen »Servitutter« (1943) lykkedes det Illum gennem sin omhyggelige analyse af retspraksis at formulere de samlende synspunkter, som udtalt og måske uerkendt er grundlaget for en serie afgørelser. Bl.a. fremhæver Illum, hvordan retspraksis tillægger visse ejendomme især i større udstyknigner en »servitutret« til at påtale tilsidesættelse af servitutens vilkår, selvom de ikke er tillagt nogen udtrykkelig »påtaleret«. Det er også her, han første gang på en overraskende og elegant måde fortolker Tinglysningslovens §§ 1 og 5 således, at den køber, som har besigtiget den faste ejendom, ikke kan påberåbe sig, at han fortrænger en utinglyst rådighedsindskrænkning, som er kendelig ved en sådan besigtigelse. Han er nok i »god tro« (§ 5), men han er ikke »erhverver« (§ 1).

De her omtalte monografier var de primærvidenskabelige forarbejder til de førnævnte store lære- og håndbøger i tingsret og tinglysning. Hvad angår den sidstnævnte er det imponerende, at Illum, som selv aldrig har virket på et tinglysningskontor, har kunnet skrive dette meget tekniske arbejde, som siden har været den ubestridte vejleder for tinglysningspraksis. Allerede i sin lærebog i almindelig formueret skitserede han den principielle fortolkning af samspillet mellem Tinglysningslovens §§ 1 og 27 om tinglysningens negative og positive troværdighed, som udførligt begrundes i denne bog, og som retspraksis siden har anerkendt.

Som retsteoretiker har Knud Illum placeret sig stærkt med bogen: »Lov og Ret«, som udkom i befrielsesåret 1945. Illum selv plejede at sige, at han fik de to

år, Universitetet var lukket under krigen til at gå med at skrive denne lille perle af en bog, som fra først af var tænkt som en anmeldelse af Karl Olivecronas bøger om retten som »fritstående imperativ«.

I denne bog distancerer Illum sig fra den såkaldte »skandinaviske realisme«, der betragter retten som befalinger eller som identisk med dommernes handlinger eller bevidsthed. I pagt med sin i egentligste forstand konservative natur understreger Illum i stedet traditionen og den almindelige retsbevidsthed som rettens kilde og natur. Det er juristen – især den juridiske professor – der er den rette fortolker af »folkeånden«, som har sin rod i forrige århundredes romantik. Men det var samme organiske tankegang, som i begyndelsen af forrige århundrede inspirerede den store danske jurist Anders Sandøe Ørsted til at grundlægge den danske retsvidenskab med fremhævelse af to vigtige redskaber: retspraksis og forholdets natur. Der er heller ikke mange senere danske jurister, der i så eminent grad har betjent sig af denne virkelighedsnære metode. Det skulle da lige være Viggo Bentzon, hvis definition af »forholdets natur« beroende på en afvejning af skøn og regel, Illum accepterer: at det enkelte tilfælde afgøres ud fra hensynet til den konkrete retfærdighed og til, at afgørelsen skal kunne tjene som vejledning for senere afgørelser.

Illum fremhævede især juristens forpligtelse til i sit arbejde at repræsentere retsindigheden, hvorved han især forstår forpligtelsen til uden persons anseelse at lade alle hensyn spille ind ved sin stillingtagen til de foreliggende problemer. Illum selv demonstrerede denne kompromisløse holdning i sin kritik af retsopgøret efter krigen, som han anså for fejlslagent først og fremmest, fordi man gav straffelove med tilbagevirkende kraft og kriminaliserede handlinger, som da de blev begået, var lovlige og i overensstemmelse med regeringens politik. Men især kritiserede han den omstændighed, at man førte retsopgøret til bunds og ikke til tops.

Senere i den berømte rektortale fra 1951 om de falske lodder i fru Justitias vægtskål, kritiserede han domstolene for manglende klarhed og konsekvens i domsbegrundelserne, en kritik han senere fulgte op i et foredrag, som tryktes i Ugeskrift for Retsvæsen i 1970 og som gav anledning til en meget ukærlig reaktion fra de angrebnes side.

Hans offentlige kritik kunne undertiden virke forvirrende, fordi den tilsyneladende var i strid med hans konservative livsholdning. Bl.a. udtalte han sig i begyndelsen af 1960'erne mod de da foreliggende forslag til en jordlovgivning, med den begrundelse at de ikke var tilstrækkeligt vidtgående. Inderst inde havde Illum en gammel sympati for den georgistiske jordpolitik. Mere drilagtig var han måske nok, da han i begyndelsen af 50'erne blandede sig i diskussionen om højesterets-sagførerprøvens afskaffelse og provokerede alle parter ved at foreslå prøvens bevarelse men titlens afskaffelse. Med et blink i øjet provokerede han til en storm i dagspressen og til en diskussion i studenterforeningen med tre vrede damer, da han som opponent ved min disputats i 1957 harcellerede over, at mændene kunne tillægges erstatning for tab af forsørger ved hustruens død.

Det var vel også retsindigheden, som fik ham til i 1954 at lade sig vælge til Århus Byråd for de konservative (vistnok uden at være medlem af partiet) og til året efter at trække sig tilbage med den begrundelse, at byrådsmedlemmerne efter indførelsen af magistratsordningen var ansvarlige for en række beslutninger, som

de ikke havde indflydelse på. Vel også forklaringen på hans beslutning om i 1969 at forlade sin professorstilling, efter at den vedtagne nye styrelseslov for universiteterne fratog professorerne afgørende indflydelse på universitetets ledelse. Denne betragtning forhindrede ham dog ikke i indtil sin 70-årsdag at fortsætte med sin sædvanlige undervisning som ekstern lektor.

Denne retsindighed var utvivlsomt også forklaringen på den lange række tillidshverv, han blev betroet. Mest stolt var han vist selv af sit mangeårige virke som voldgiftsmand i faglige tvistigheder valgt at begge parter til trods for, at han tillige havde fremtrædende poster i det private erhvervsliv, bl.a. som mangeårig formand for bryggeriet »Ceres«, som medlem af repræsentantskabet for Kreditforeningen for industrielle Ejendomme og for Danmarks Nationalbank. Han var i mange år medlem af den særlige klageret, der afgør om afsluttede straffesager skal genoptages, og han var tillige medlem af såvel Juridisk Forenings som De Nordiske Juristmøders bestyrelse. Han var formand for flere vigtige lovkommitteer, bl.a. Forældelseskomiteen og komiteen, som kulegravede den såkaldte »Boss of Scandinavia«-sag, og han blev flittigt benyttet af landets advokater som rådgiver i vanskelige sager.

Det mest betydningsfulde faglige tillidshverv var vel nok hans mangeårige virke som redaktør af Ugeskrift for Retsvæsen (1946–1976), som han selv flittigt bidrog til med egne afhandlinger og ikke sjældent i de legendariske: »Bemærkninger til foranstående«. Ved hans 60-årsdag i 1966 udsendte Ugeskriftet et festnummer med bidrag fra alle dele af den juridiske verden i Norden, og ved hans 70-års dag i 1976 udgav Juristforbundets Forlag et festskrift med et udvalg af hans afhandlinger og en tabula gratulatoria af flere hundrede nordiske jurister. I 1978 fik han nordisk retsvidenskabs højeste udmærkelse: Den Anders Sandøe Ørstedeske hædersmedalje, og i 1977 blev han promoveret som æresdoktor ved universitetet i Uppsala.

Stig Jørgensen